

אילנות בראשית

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי כֵן: וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ
וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תִּדְשָׂא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע עַץ פְּרִי עֵשֶׂה
פְּרִי לְמִינֵהוּ אֲשֶׁר זָרְעוּ בּוֹ עַל הָאָרֶץ וַיְהִי כֵן: וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֵשֶׂה פְּרִי אֲשֶׁר זָרְעוּ
בּוֹ לְמִינֵהוּ וַיִּרְא אֱלֹהִים כִּי טוֹב: וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי: (בראשית א ט-ג).¹

בראשית רבה א יד פרשת בראשית – כבר ביום הראשון

רבי ישמעאל שאל את רבי עקיבא, אמר לו: בשביל ששמשת את נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה, אכים ורקים – מיעוטים, אתים וגמים - ריבויים, "את" זה שכתוב כאן, מה הוא?² אמר לו: אילו נאמר: בראשית ברא אלהים שמים וארץ, היינו אומרים השמים והארץ אלוהות הם.³ אמר לו: "כי לא דבר רק הוא מקם כי הוא חייכם" (דברים לב מז), ואם רק הוא – מכס. למה? שאין אתם יודעים לדרוש, בשעה שאי אתם יגיעו בו: "כי הוא חייכם" (שם). אימתי הוא "חייכם"? בשעה שאתם יגיעים בו.⁵ אלא, את השמים - לרבות חמה ולבנה ומזלות, ואת הארץ - לרבות אילנות ודשאין וגן עדן.⁶

בראשית רבה י ה פרשת בראשית – שכלול הבריאה

א"ר יהושע בן לוי: נשתכללו שמים בחמה ולבנה ובמזלות. ונשתכללה הארץ באילנות ובדשאין ובגן עדן. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: מכוללים היו המעשים והיו מותחים והולכים.⁷

בראשית רבה יב ה – עיקר ותולדות בבריאה

¹ לאחר בריאת השמים והארץ האור והחושך ביום הראשון, ולאחר בריאת הרקיע אשר מטרתו להבדיל בין המים העליונים לתחתונים ביום השני (זה מקור השם "מחלקי המים"), הגיע היום השלישי בו הופרדו סופית המים מהיבשה בחציו הראשון; וחציו השני, לאחר שנקוו המים, מוקדש כולו לצומח. תחילה הדשא, הצמחייה הנמוכה (המתכלה ומתחדשת מידי שנה) ולאחר מכן האילנות והעצים – הצמחייה הענפה והרב-שנתית - בדגש על אילנות המאכל. לא בכדי נאמר על יום זה פעמיים "כי טוב".

² מנחום איש גם זו למד ר' עקיבא את שיטתו שהמילים "אך" ו"רק" באים למעט, ואילו "את" ו"גם" באים לרבות. ולפי שאין מילה מיותרת בתורה, יש לדרוש מילים אלה בכל מקום. (עוד על נחום איש גם זו ראו בגמרא ברכות כב א שהיה מלמד את ר' עקיבא בלחשיה ואת סופו הקשה בגמרא תענית כא א). אם כך, שואל ר' ישמעאל את ר' עקיבא: "את" השמים ו"את" הארץ מה הם באים לרבות? ראו אגב איך שיטה זו של ריבוי אתים וגמים נתקלת בקושי בפסוק: "את ה' אלהיך תירא", אצל ר' נחמיה תלמידו של ר' עקיבא, שביקש בשל כך לחדול ממנה, ואמר: "כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך אני אקבל על הפרישה" ומה ענה אותו ר' עקיבא? את - לרבות תלמידי חכמים! (קידושין נז ע"א, בבא קמא מא ע"ב ועוד).

³ שהשמים, הארץ ואלהים, שלושתם משתתפים בבריאה. ובמקבילה לדרשה זו בגמרא חגיגה יב ע"א הנוסח הוא: "אילו נאמר שמים וארץ הייתי אומר: שמים - שמו של הקב"ה, עכשיו שנאמר: את השמים ואת הארץ. שמים - שמים ממש, ארץ - ארץ ממש". עוד על החשש מריבוי אלוהויות בבריאה, ראו הוויכוח של ר' שמלאי עם המינים בבראשית רבה ח ט (ירושלמי ברכות פרק ט הלכה א), שעונה להם מהמילה "ברא" שהיא בלשון יחיד: "אשר ברא אלהים אדם - אשר בראו אין כתיב כאן, אלא: אשר ברא". וכאן, משום מה יש חשש כזה. ראו גם גמרא מגילה ט ע"א שבתרגום השבעים שינו הזקנים וכתבו לתלמי: "אלהים ברא בראשית", שלא יאמרו שבראשית הוא הכח הבורא. אולי זו הכוונה גם כאן.

⁴ "אמר לו" שני זה הם לכאורה דברי ר' ישמעאל שבאים לאחר "אמר לו" הקודם שהם דברי ר' עקיבא. אלא שהדרשה שלהלן אופיינית לר' עקיבא שדורש אתים וגמים כשיטת נחום איש גם זו רבו. שיטת ר' ישמעאל היא **דברה תורה כלשון בני אדם** (דברינו בפרשת נשא) לפיה אין לדקדק ולדרוש כל "את" שבתורה. נראה שיש שיבוש במדרש זה ואולי יש לגרוס כאן "עוד אמר לו".

⁵ לא ברור מדוע מחמיר ר' עקיבא כ"כ עם ר' ישמעאל כולל משחק המילים בין ריק לרק (או אולי בכ"ז ר' ישמעאל הוא שסונט בר' עקיבא. ראו סנהדרין לח ע"ב, שמות רבה י ד כיצד חכמים סונטים בר' עקיבא על דרשותיו באגדה). אבל אגב תוכחה זו למדנו שלימוד מדרש ואגדה הוא "חייכם" והוא דבר שצריך להתייגע בו ולעמול בו קשה, אולי אפילו יותר מהלכה (מנגד, לעדיפות ההלכה ביגיעה, ראו תענית ז ע"א לגבי ר' זירא, סוטה מ ע"א לגבי ר' אבהו).

⁶ אף אנו נתייגע בחיפוש אחרי דרשות "חייכם" על אילנות בראשית לכבוד ט"ו בשבט ועל הקשר לבני האדם.

⁷ את ריבוי הצומח מצמד המילים "את הארץ" שנדרש לעיל, ממשיך ר' יהושע בן לוי האמורא לשכלול מתמיד של הבריאה, בדרשה על הפסוק: "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם". כל צבאם הוא עפ"י מדרשים רבים: "כל ציביונם". ראו דברינו **ויכולו השמים והארץ** בפרשת בראשית. מחד גיסא, נבראו האילנות "לציביונם" כמצבם בחודשי האביב עם פריחה וניצה ויש אומרים פרי כבר היה עליהם. מאידך גיסא, הבריאה כל הזמן הולכת ומשתכללת. אולי גם במעשי ידי האדם שמשכלל זנים וסוגי אילנות. (ראו דברינו **מעשה שמים ומעשה אדם**). והאסטרופיזיקאים גם יסכימו שהמעשים "מותחים והולכים". הריבוי והשכלול הם בתוך ששת ימי הבריאה וגם מעבר להם. ולהלן נראה שהריבוי של ר' ישמעאל והשכלול של ר' יהושע בן לוי אינם רק המשכיות בריאת הארץ מהיום הראשון לשלישי בו נוצר הצומח, כי אם גם המשכיות של יום השישי בו נברא האדם מהאדמה (מהארץ) שצווה **לעובדה ולשומרה**. את הקשר של האדם והצומח כבר ראינו בדברינו **כי האדם עץ השדה** בפרשת שופטים ונידרש לו קצת גם הפעם.

דרש ר' נחמיה איש כפר שִׁיחִין⁸: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים וכל אשר בס" (שמות כ יא) – שלושה דברים הללו⁹ הן הן עיקר ברייתו של עולם, ושהו ג' ימים והוציאו ג' תולדות. הארץ בראשון, כבית הלל, ושהתה ג' ימים: ראשון ושני ושלישי והוציאה ג' תולדות: אילנות ודשאים, וגן עדן. רקיע בשני, ושהה ג' ימים: שני ושלישי ורביעי, והוציאו ג' תולדות: חמה ולבנה ומזלות. ומים בשלישי, ושהו ג' ימים: שלישי רביעי וחמישי והוציאו ג' תולדות: עופות ודגים ולויתן.¹⁰

ר' עזריה לא אמר כן, אלא: "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" (בראשית ב ד).¹¹ שני דברים הללו הן הן עיקר ברייתו של עולם ושהו שלושה ימים, ונגמרה מלאכתן ברביעי. שמים בראשון, כבית שמאי, ושהו ג' ימים: ראשון ושני ושלישי ונגמרה מלאכתן ברביעי. ומהו גמר מלאכתן? מאורות. הארץ – בשלישי עיקר ברייתה, שנאמר: "ותוצא הארץ דשא עשב וכו'" , ושהתה ג' ימים: שלישי רביעי וחמישי, ונגמרה מלאכתה בשישי. ומהו גמר מלאכתה? אדם, שנאמר: "אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי" (ישעיה מה יב).¹²

ספרי דברים פסקא רג פרשת שופטים – חייו של האדם

כי האדם עץ השדה, מלמד שחייו של אדם אינם אלא מן האילן.¹³

בראשית רבה יג ב פרשת בראשית – שיח האילנות והאדם

"וכל שיח השדה" (בראשית ב ה) - כל האילנות כאילו משיחין אלו עם אלו, כל האילנות כאילו משיחין עם הבריות, כל האילנות להנאתן של בריות נבראו. מעשה באחד שבצר את כרמו ולן בתוכו ובאת הרוח ופגעתו. כל שיחתן של בריות אינה אלא על הארץ: עשתה הארץ! לא עשתה הארץ! וכל תפילתם של בריות אינה אלא על הארץ: ריבוני, תעשה הארץ! ריבוני, תצליח הארץ! וכל תפילתם של ישראל אינה אלא על בית המקדש: ריבוני, יבנה בית המקדש! ריבוני, מתי יבנה המקדש?¹⁴

בראשית רבה יב ו פרשת בראשית – התולדות שנחסרו

⁸ כפר שיחין מזוהה כמקום בסמוך ליישוב מצפה הושעיה בימינו. שיחין הוא מאגר מים וקשור כנראה לשמו של הכפר. המקום גם ידוע בתעשיית כלי החרס שלו ונזכר מספר פעמים בספרות חז"ל. ראו הערך [כפר שיחין](#) בויקיפדיה.

⁹ הארץ, השמים והים (המים).

¹⁰ ומה עם החיות, הבהמות והאדם, אלה שחיים בארץ ולא במים או בשמים? האם נקטעה כאן הדרשה?

¹¹ ר' עזריה מעדיף את פתיחת הבריאה של פרק ב בבראשית, ובעצם גם הפסוק הראשון בתורה, שיש רק שני יסודות בראשיתיים: הארץ והשמים.

¹² ר' עזריה לא מסכים עם ר' נחמיה (שאולי ראה במים יסוד חשוב בשל מקום מגוריו) ואפשר להאריך ולדון במחלוקת המעניינת הזו שביניהם. מה שחשוב לעניינינו, הוא התפקיד המיוחד של הארץ והחיבור שהיא עושה בין הצומח והחי, בפרט החיבור בין האילנות לאדם. ראו בראשית רבה י ה: "וכל צביונו של אדם אינו אלא על הארץ". ראו שם על כל סוגי ה"צבאות" שיש לאדם עלי ארץ – לטוב ולרע. הארץ – עיקר ברייתה הוא הצומח ובהם האילנות, אבל גמר מלאכתה הוא – האדם.

¹³ הקשר אדם-אילן (צומח) מקבל מדרש חיזוק ניכר בספר דברים, כדברינו **כי האדם עץ השדה** בפרשת שופטים, אך כאן, מוקדם שיח-קשר זה לספר בראשית. ראו גם במדרש בראשית רבה כו ו, שהאדם והאילן אחראים למה שהם עושים עלי ארץ: "כי האדם עץ השדה - מה האדם נותן דין וחשבון אף עצים נותנין דין וחשבון". עוד קשר של האילן לאדם, שקשור בט"ו בשבט שהוא מעין קדימון לחודש האביב הוא ניסן, נמצא בברכה המשלבת אילן ואדם, ברכות מג ע"ב: "אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי, אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם". ועדיין, יש להבין מה פשר השיח שבין האילנות "אלו עם אלו", ומה פשר שיח "האילנות עם הבריות". יש שיח בטבע! זו שירת העשבים? זה פירוש אליגורי לפסוק: "וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ" (בראשית ב ה)? לפני בריאת השיח לא היה שיח בעולם?

¹⁴ נתמקד בחצי הראשון של המדרש. לאילנות יש שיח פנימי משלהם ושיח משלהם עם בני האדם. האם גם בני האדם משיחים עם האילנות? אולי כן, בברכת האילנות שראינו בהערת השוליים הקודמת. את המעשה באחד שבצר את כרמו נראה לפרש אולי על דרך הסוד, שהוא נשאר ללון בכרם לשמוע את שיח האילנות, שעובר באמצעות הרוח, ונפגע (ראו המדרשים על הרוחות בבתי הקברות כגון בברכות יח ע"ב ובאבות דרבי נתן נוסח א פרק ג, ועל ארבעה שנכנסו בפרדס בגמרא חגיגה יד ע"ב). אפשרות אחרת היא ש"פגעתו" אינה מילה שלילית אלא מציינת את עצם המפגש, כמו "ויפגע במקום" (הגם שלשון מקרא לחוד ולשון חכמים לחוד). האדם לן בכרם וזכה לשמוע את שיח האילנות. חיזוק לפירוש זה קבלנו ממדרש באבות דרבי נתן נוסח א פרק לז שהאילנות מסככים על האדם מרוחות רעות: "ולמעלה מן האילנות ברא רוחות רעות שרוחות רעות הולכות לכאן ולכאן ואילנות אינם זזים ממקומן". ראו גם משנת רבי אליעזר פרשה י שאליהו מהתל בבניאי הבעל: "וכי שיג וכי שיח לו", ואומר להם: "הבעל, שאתם עובדין אותו, שיח לו? ... שמה הוא ברא האילנות?". כך או כך, מבראשית רבה לעיל למדנו שהאילנות משיחים זה עם זה ועם הבריות ולוואי ויהיה גם לנו שיח איתם ולא רק יום בשנה.

"אלה תולדות השמים והארץ" (בראשית ב ד) - א"ר שמואל בר נחמן: כל "תולדות" שנאמרו בתורה, חסרים,¹⁵ חוץ משניים: "ואלה תולדות פרץ" (רות ד יח) וזה.¹⁶ ומפני מה הם חסרים? רבי יודן בשם רבי אבין אמר: כנגד שישה דברים שניטלו מאדם הראשון, ואלו הם: זיוו, חייו, וקומתו, ופרי הארץ, ופירות האילן, ומאורות ... פרי האילן ופרי הארץ מנין? שנאמר: "ארורה האדמה בעבורך" ... רבי ברכיה בשם רבי שמואל אמר: אף על פי שנבראו הדברים על מליאתם, כיון שחטא אדם הראשון, נתקלקלו. ועוד אינן חוזרים לתיקונם, עד שיבוא בן פרץ, שנאמר: "ואלה תולדות פרץ" - מלא.¹⁷

בראשית רבה כג ה פרשת בראשית - אילנות שהורסים זה את זה

"וַיִּדְעֶ אָדָם עוֹד אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שֵׁת לִי אֱלֹהִים זָרַע אַחַר תַּחַת הֶבֶל כִּי הָרְגוּ קַיִן" (בראשית ד כה) - מחטא של הבל נהרג קין. לשני אילנות שהיו סמוכים זה לזה, פָּכְרָה רוח את אחד מהם ונפל על חבירו ופָּכְרוּ.¹⁸ כך: "תחת הבל כי הרגו קין" - מחטאו של הבל נהרג קין.¹⁹

בראשית רבה ז ו פרשת בראשית - מות אדם וכריתת אילן

אמר רבי לוי: ג' דברים קולם הולך מסוף העולם ועד סופו, והבריות בינתיים ואינם מרגישים. ואלו הם: היום, והגשמים, והנפש בשעה שהיא יוצאת מן הגוף. היום מנין? א"ר יהודה: את סבור שהוא שף ברקיע, ואינו אלא פֶּפֶסֶר הזה, שהוא נוסר בעץ.²⁰ הגשמים מנין? אמר רבי לוי: "תְּהוֹם אֶל תְּהוֹם קוֹרָא לְקוֹל צְנוּרִיד" (תהלים מב ח).²¹ והנפש בשעה שהיא יוצאת מן הגוף מנין? שרבי שמואל אחיו של רבי פנחס ב"ר חמא היה גוסס בציפורי

¹⁵ היינו כתובים בכתב חסר: תולדת, כמו: "זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם" (בראשית ה א), "אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת נֹחַ" (שם ו ט), וכך בתולדות שם, תרח, יצחק, אהרון ומשה ועוד. אבל לגבי עשו ויעקב כתוב בנוסח התורה שבידינו "תולדות" בכתב מלא, מה שמלמד על הבדלים בנוסח המסורה.

¹⁶ "זה", הם תולדות השמים והארץ בפסוק הפותח את מעשה הבריאה השני. התולדות שלעיל דורשים ר' נחמיה ור' עזריה מפסוק בסיפור הבריאה הראשון, מצויים במקרא עצמו בראש הסיפור השני. המובאה ממגילת רות היא מעניינת משום שזה ה"תולדות" היחידים שיש בתנ"ך מחוץ לתורה, מה שיכול ללמד על ייחודיות מגילת רות. ראו גם לשון המדרש: "כל תולדות שבתורה" ולא במקרא. ויש לבדוק עוד מקורות בהם המונח "תורה" משמש למקרא כולו.

¹⁷ שלימות הבריאה ושכלולה, באדם ובצומח, נפגמו בחטא עץ הדעת טוב ורע. אותם אילנות שהיו בבריאה: "עץ פרי עושה פרי למינהו", "שיהא טעם העץ כטעם הפרי" (רש"י בראשית א יא), אותה בריאה ראשונית שבה "אפילו אילני סרק עשו פירות" (בראשית רבה ה ט), שוב אינה אותה בריאה אחרי חטא עץ הדעת טוב ורע. ניטל זיוו של האדם וטעמו הבראשיתי של הפירות. אם בשל חטא האדם ואם בשל חטא האדמה שעברה על הציווי ולכתחילה לא הוציאה "עץ פרי עושה פרי" (בראשית רבה ה ט), מדרש אגדה בובר בראשית ג יב. ראו פירוש ר' עובדיה מברטנורא על רש"י, בראשית א יא שמנסה לגשר בין שתי השיטות). ומי משמיע קולו כנגד האדם שחטא? אילנות הגן! ראו בראשית רבה יט ח: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן - אל תקרא וישמעו, אלא וישמעו - שמעו קולם של אילנו שהיו אומרים: הנה הגנב שגנב דעתו של בוראו". האילנות מעידים באדם שגנב את דעת קונו. גם זה שיח האילנות. ומי יודע מה הם אומרים על בני האדם שגם בימינו משחיתים יערות - אילני סרק ואילני מאכל. כך או כך, לגבי תיקון העולם בימות המשיח הוא "בן פרץ" נראה שמדרש זה משקף דעה מיסטית שלא כדעה "אין בין ימות המשיח לעולם הזה אלא שעבוד מלכויות בלבד" (סנהדרין צט ע"א, רמב"ם הלכות מלכים יב ב).

¹⁸ פכר הוא שבר, הרס, עקר (חילוף אותיות פכד?). ראו בראשית רבה סז ב על עשו: "איך צָדֵק פּוֹכֵר שְׁעָרִים. איך שַׁעֲרָךְ פּוֹכֵר וּמוֹשֶׁלֶךְ?" ובאיכה רבה (בובר) פרשה ה: "פכרו פכרו אפילו יסודותיה". אך גם במשמעות של שילוב ולחיצה בחזקה: "פכר ידיו". ראו גמרא שבת י ע"א: "רבא שדי גלימיה ופכר ידיה, ומצל".

¹⁹ כבר הארכנו לדון ברצח הבל בדברינו קין והבל - הרצח הראשון בפרשת בראשית. שם הדימוי של האחים הוא המשל על שני האתלטים המתגוששים ואילו כאן הדימוי הוא של שני אילנות "שהיו סמוכים זה לזה" (סומכים זה על זה?) שבסופו של דבר מתו שניהם (והאנושות מתחילה אח"כ משת ואנוש, זה הפסוק שהמדרש דורש). לא רק הברזל יכול לקצץ באילנות (כפי שנראה בבראשית רבה ה י להלן), גם הם עצמם עלולים לעשות כך. ושוב, הדימוי לאדם שאולי לא תמיד טוב שיהיו סמוכים מדי זה לזה, תלויים זה בזה על זה. עוד על אילנות סמוכים או כרוכים זה לזה, ראו המשל בבראשית רבה סא ו: "משל למלך שהיה לו פרדס מסרו לארסי והיה בו שתי אילנות כרוכים זה לזה בכרך אחד, אחד של סם חיים ואחד של סם המות. אמר אותו ארסי: אם משקה אני זה של סם חיים זה של סם המות שותה עמו. ואם איני משקה זה של סם המות, היאך זה של סם חיים חי?". ראו משל זה בדברינו בחירה בבכורה ומחירה וכן ברכת אברהם בפרשת תולדות על אברהם שלא רצה לברך את יצחק שמא יתברכו גם ישמעאל ובני הפילגשים. חמור מכך, ראו אוצר מדרשים (אייזנשטיין) אצילות: "נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך (משלי כ') - מלמד שהקב"ה ברא תחלה עולמות ומחריבן, אילנות ועוקרן, לפי שהיו מבוהלין ומקנאין זה לזה. משל לעשר אילנות הנטועות בשדה בשורה אחת באורך, ואין בין אילן לאילן כמלא נימא. כל אילן ואילן רוצה שימלוך על כולן ולינק כל לחלוח האדמה בין כך יבשו כולם, כך העולמות". חז"ל הכירו היטב גם את החלק הרע והמזיק של האילנות שמתחרים על משאבי הטבע (והנמשל לבני אדם). אולי זו גם אחד מטעמי מצוות כלאיים.

²⁰ מִסָּפֵר הוּא מְשׁוֹר. גלגל החמה מנסר באוויר העולם משעת זריחת השמש ועד שקיעתה ואין קול זה נשמע לבני האדם.

²¹ ראו מקבילה במדרש שמות רבה ה ט שמקשר את מי התהום עם שרשי האילנות: "הגשמים מנין? שנאמר: תהום אל תהום קורא לקול צנוריך. כיצד? יש אילן ששורשיו יורדים עשרים אמה, ויש שלושים ויש חמישים, ויש שאינן יורדין אלא שלושה טפחים והגשמים למעלה". ראו דברינו ראש השנה לאילן שאחת הסיבות לקביעת א' בשבט כשיטת בית שמאי או ט"ו בשבט כשיטת בית הלל, כראש השנה לאילנות, היא שעד מועד זה הצמחים שותים מגשמי שנה שעברה (התהום התחתון) ומשם ואילך מגשמי השנה הנוכחית (התהום העליון). זו שיטת תוספות בגמרא ראש השנה דף יד, שהבאנו שם, בניגוד לשיטת רש"י על השרף שבאילנות.

והיו החברים יושבים אצלו, בא להם דבר והתחילו צוחקים.²² אמר להם: כמה נשמתו של אחיו של אותו האיש מקצצת ארזים ומקצצת אילנות ואתם יושבים וצוחקים ולא יודעים.²³

בראשית רבה ה סימן י פרשת בראשית – העץ החובר לברזל

כיון שנברא הברזל התחילו האילנות מרתתים, אמר להם (הברזל): מה לכם מרתתים? עץ מכם אל יכנס בי, ואין אחד מכם ניזוק.²⁴

בראשית רבה ו פרשת נח – הכח של עלה אחד

"וַיִּסְקַף שְׁלַח אֶת הַיּוֹנָה מִן הַתֵּבָה: וַתָּבֵא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת עָרְב וְהָיָה עֲלֶיהָ זַיִת טָרֵף בְּפִיהָ וְגו' " (בראשית ח י-יא), מהו "טרף"? קטיל, כמו שאתה אומר: "טרוף טורף יוסף" (בראשית לו לג). אמר לה (נח ליונה): אילו הנחת אותו, אילן גדול היה נעשה.²⁵

שמות רבה יז א פרשת בא - שירת התחדשות הבריאה

אתה מוצא שכל מה שברא הקב"ה בששת ימי בראשית לא ברא אלא לכבודו ולעשות בהן רצונו. ביום הראשון ברא שמים וארץ, אף הם לכבודו בראם... ואומר: "השמים מספרים כבוד אל" (תהלים יט ב). וכן האור שברא, לכבודו הוא... מה נברא ביום שני? רקיע לכבודו בראו, שיעמדו שם המלאכים ויהיו מקלסין אותו... מה ברא ביום שלישי? דשאים ואילנות. ומצינו שהדשאים מקלסים להקב"ה, שנאמר: "לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר, יתרועעו אף ישירו" (תהלים סה יד). ומנין אף האילנות? שנאמר: "אז ירננו עצי היער מלפני ה' " (דברי הימים א טז לג).²⁶

אוצר מדרשים (אייזנשטיין) שירה – הטבע כולו שירה

²² בשעה שהוא היה גוסס, הם ישבו ופטפטו וצחקו בחברת ר' פנחס, בעניין אחר, ולא ידעו שאחיו גוסס באותה שעה. השוו עם גמרא יומא דף כ עמוד ב: "תנו רבנן: שלש קולות הולכין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן: קול גלגל חמה, וקול המונה של רומי, וקול נשמה בשעה שיוצאה מן הגוף. ויש אומרים: אף לידה... ובעו רבנן רחמי אנשמה בשעה שיוצאה מן הגוף, וביטלוה".²³ סיום מדרש בראשית רבה המתאר את יציאת הנשמה עם כריתת עצי, מעצים את הקשר אדם-אילן. כשאדם נפטר, כאילו נקצצים האילנות. וכן ההפך. ראו פרקי דרבי אליעזר פרק לג: "שישה קולין יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע. בשעה שכורתין את האילן שהוא עושה פרי, הקול יוצא מסוף העולם ועד סופו ואין הקול נשמע". ובאשר ליכולתו של רבי פנחס לחוש את אחיו ממרחק, ראו המעשה שהוא מספר בשמות רבה ה א בהקשר למפגש משה ואהרן: "אמר רבי פנחס: מעשה היה באח ובאחות שהיה אחד מהם בגוש חלב ואחד מהן בבית מרון. נפלה דליקה בביתו של גוש חלב באתה אחותו מבית מרון ונפלה עליו והיתה מחבקתו ומנשקתו. אמרה לו: איני מרגלת לבוא אליך אלא פחדתי דהוית אחי באננקי ופלטת ממנה". אננקא או אננקי היא צרה (נאקה). ומכאן שהיו חכמים שהמינו בחוש הטלפתייה.

²⁴ האילן הוא סם חיים לעולם, אבל בשילוב עם הברזל שמשלים את הידית, הוא מאפשר את תנועת הנפת הגרון והורדתו בכח על עצים אחרים כמו גם על האדם. ראו איך נקשרים האילן והאדם, העץ והברזל, בדין הורג נפש בשגגה: "ונדחה ידו בגרון לכרות העץ, מיכן אתה אומר: נתכוון לקוץ את האילן ונפל על אדם והרגו הרי זה גולה" (ספרי דברים קפג פרשת שופטים). העץ "תרם" את הידית לגרון, זה הונף על עץ אחר וכת אתו, והעץ הכרות נפל על אדם אחר והרגו. חברו גם מדרשים אלה עם הקול שהולך מסוף העולם ועד סופו הן בשעת יציאת הנשמה (זה שאנחנו לא שומעים) והן בשעת קציצת האילן (זה שאנחנו אולי לא רוצים לראות ולשמוע). והשוו עוד מדרש זה עם סיפור הברזל שנפל לירדן ואלישע הנביא הציפו ע"י עץ, מלכים ב פרק ו פסוקים ה-ו: "וַיְהִי הַאֲחָד מִפְּלִי הַקּוֹרָה וְאֶת הַבְּרָזֶל נָפַל אֶל הַמַּיִם וַיִּצְעַק וַיֹּאמֶר אֲהָה אֲדָנִי וְהוּא שְׂאוּל: וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים אָנָּה נָפַל וַיִּרְאֶהוּ אֶת הַמָּקוֹם וַיִּקְצֹב עַץ וַיִּשְׁלַף שָׁמָּה וַיִּצֹף הַבְּרָזֶל". במדרש, מזהיר הגרון את העץ שלא יחבור אליו ואילו במקרא הברזל צף ועלה כמבקש לחבור אל העץ!

²⁵ היונה מביאה לנח עלה או ענף צעיר של עץ זית, כאות לחידוש פני האדמה והצומח לאחר המבול, בעת שנח מחפש סימני חיים לדעת אם הגיעה השעה לצאת מן התיבה. ראו פירוש אבן עזרא בראשית ח יב, יוסף בכור שור בראשית ח י, ששילוח היונה היה באביב, בסוף חודש שבט / תחילת חודש אדר. אך במקום להודות ליונה, נוזף בה נח על שעקרה עלה/ענף זית זה, שאילולי שעקרה אותו, היה נעשה אילן גדול. דו-שיח זה בין נח ליונה מפתיע קצת, ויש להבין במה חטאה היונה? לעניינינו, כל הריבוי והשכלול של הצומח (והחי, להוציא הדגים) של מעשה בראשית נהרס במבול ונמחה. ראו שאלת המדרש: "מה חטאו עצים ואבנים?" (אמנם בעניין אחר), בדומה לשאלה עליה דנו בדברינו **אם אדם חטא בהמה במה חטאה?** בפרשת נח ומזכיר גם את "שפך חמתו על עצים ואבנים" בחרבן הבית. אז מה כעת? האם יכול העולם להתחדש, להתרבות ולהשתכלל כמקדם? תשובת המדרש היא: כן! מעלה זית אחד "אילן גדול היה נעשה". יש לבריא כולה, לצומח בפרט, כח להתרבות ולהשתכלל גם אחרי המבול. עובדה שנמצא עלה זית, משמע לא הכל נהרס ונמחה.

²⁶ מדרש זה דורש את הפסוק: "ולקחתם אגודת אזוב" בפסח מצרים וממשיך במוטיב "האילנות לעשות מהן מצות": מעץ הארז הגאה שבעצים מחד גיסא, ועד האזוב "השפל שבאילנות" מאידך גיסא. וכל זה: "ללמדך שקטון וגדול שווים לפני הקב"ה ובדברים קטנים הוא עושה ניסים". אבל אנחנו רוצים להמשיך, במקום בו פסקנו, בשירת האילנות: "אז ירננו כל עצי היער", ולחבר מדרש זה למדרש ויקרא רבה שממשיך את שירת האילנות לחגים ומחבר אותה לשירת בני האדם וקילוסם. ראו ויקרא רבה פרשת אמור ל ד: "יעלוז שדי וכל אשר בו - יעלוז שדי, זה העולם, וכל אשר בו, אלו הבריות... אז ירננו כל עצי היער... היער אלו אילנות שעושין פירות, וכל עצי היער אלו אילנות שאינן עושין פירות. לפני מי? לפני ה' כי בא לשפוט הארץ... בראש השנה וביום הכפורים... מכאן ואילך מה עלינו לעשות? אנו נוטלין אתרוג הדס ולולב וערבה ומקלסין לפני הקב"ה, ולקחתם לכם ביום הראשון". האדם לומד מהבריאה כולה, בפרט מהאילנות המחדשים כל שנה את צמיחתם, פריחתם ופריים, לומר שירה.

שיר לירקות ועצים. ירקות שבשדה מה הם אומרים? "תִּלְמִיָּה רְוָה נַחַת גְּדוּדֶיהָ בְּרִבְבֵי תַמְנִיגָה צְמִיחָה תִּבְרָךְ" (תהלים סה יא). שבולת חטים מה היא אומרת? "שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה' ". שבולת שעורים מה היא אומרת? "תפילה לפני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו". שבולת שאר דגן מה היא אומרת? "לבשו כרים הצאן ועמקים יעטפו בר יתרועעו אף ישירו". עצי השדה מה הם אומרים? "אז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא לשפוט את הארץ". גפן מה הוא אומר? "כה אָמַר ה' פֶּאֶשֶׁר יִמְצָא הַתִּירוֹשׁ בְּאֶשְׁכוֹל וְאָמַר אֶל תִּשְׁחִיתֶהוּ כִּי בָרַךְהוּ בּוֹ כִּן אֶעֱשֶׂה לְמַעַן עֲבָדִי לְבִלְתִּי הַשְׁחִית הַכֹּל" (ישעיהו סה ח). תאנה מה היא אומרת? "נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדניו יכובד". רמון מה הוא אומר? "כפלה הרמון רקתך מבעד לצמתך". תמר מה הוא אומר? "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה". תפוח מה הוא אומר? "כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי".²⁷

שמות רבה טו כא פרשת בא – התחדשות העם והתחדשות הטבע

"החודש הזה לכם". זהו שכתוב: "הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד" (ישעיה מב ט) - וכי יש לעתיד לבוא חדשות? ... אלא מוצאים אנו, עשרה דברים עתיד הקב"ה לחדש בעולמו לעתיד לבוא. הראשונה, שהוא עתיד להאיר לעולם, שנאמר: "לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ... והיה לך ה' לאור עולם" (ישעיה ס יט)²⁸ ... השנייה - מוציא מים חיים מירושלים ומרפא בהם כל שיש לו מחלה, שנאמר: "כל נפש חיה אשר ישרץ אל כל אשר יבא שם נחלים יחיה ... כי באו שמה המים האלה וירפאו וחי" (יחזקאל מז ט). השלישית - עושה האילנות ליתן פירותיהן בכל חודש וחודש, ויהיה אדם אוכל מהם ומתרפא, שנאמר: "וְעַל הַנַּחַל יַעֲלֶה עַל שְׁפָתוֹ מִזֶּה וּמִזֶּה כָּל עֵץ מֵאֲכָל לֹא יִבּוֹל עֲלֵהוּ וְלֹא יִתֵּם פְּרִיֹו לְחֻדְשָׁיו וְיִבְכֶּר כִּי מִיָּמָיו מִן הַמְּקֻדָּשׁ הַמָּה יוֹצֵאִים וְהָיוּ וְהָיָה פְּרִיֹו לְמֵאֲכָל וְעֲלֵהוּ לְתִרוּפָה" (יחזקאל מז יב).²⁹

שנה טובה לאילנות³⁰

מחלקי המים³¹

²⁷ אחרי שמות רבה הנ"ל ולכבוד ט"ו בשבט אי אפשר שלא להזכיר את פרק שירה שנדפס בסידורים רבים ומקורו לא כל כך ברור. ראו הערך [פרק שירה](#) בויקיפדיה. מפרק זה ומשירת הירקות והעצים, נולדה מאוחר יותר, כנראה ע"י ר' נחמן, שירת העשבים. שגם לה יש מקור במדרש, בראשית רבה י ו: "א"ר סימון: אין לך כל עשב ועשב, שאין לו מזל ברקיע שמכה אותו, ואומר לו גדל". והגם שאנו עוסקים בראש השנה לאילנות, כבר קדמו להם העשבים ושיח השדה בבריאה בפסוקים שהבאנו בראש הדף.

²⁸ ראו דברינו [האור שנגנז](#) בפרשת בראשית.

²⁹ אנחנו אמנם לא בפרשת החודש הזה לכם, אבל בפרשת חודש שבט הוא מלך, שכאמור מבשר את חודש ניסן הוא חודש האביב ואי אפשר להתעלם מהסמיכות שיוצר לוח השנה בין פרשות יציאת מצרים וט"ו בשבט, בכל שנה ושנה (ללא קשר לעיבור השנה) – בין ההתחדשות העם להתחדשות הטבע. לעתיד לבוא יחזרו ימי הבריאה: הראשון, השני והשלישי וכו', ונחזור למדרשי בראשית רבה בהם פתחנו. עד אז נזכה לקיים נטיעות של בשר ודם, כמאמר ירמיהו הנביא בפרק לא פסוק ד: "עוד תטעי קרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וְחָלְלוּ". ומאמר הנביא יחזקאל לו ח: "וְאִתֶּם הָרִי יִשְׂרָאֵל עֲנַפְכֶם תִּתְּנוּ וּפְרִיֶכֶם תִּשְׂאוּ לְעַמִּי יִשְׂרָאֵל כִּי קָרְבוּ לְבֹא". וכדברי התורה, ויקרא פרק יט: "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל: ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קדש הלולים לה': ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אָנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם".

³⁰ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ יט) - מלמד שחיינו של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פ"סקא רג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנים דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו).

³¹ להשקות בהם כל חי וצומח: [אילני סרק כאילני מאכל](#), ירקות וכל שיח השדה.